

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1944

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΔΕΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ

I. Η ΕΓΡΗΓΟΡΣΗ

Τοῦ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ με θαυμασμό καὶ ἀγάπη ἀφιερώνεται.

Ἵρθὸν οὖν εἶναι χρῆ, οὐχὶ ὀρθοῦμενον.
(ΜΑΡΚΟΣ ΛΥΡΗΛΙΟΣ: Τὰ εἰς ἑαυτὸν, Γ', ε')

Θ' ἄρχισω με μιά μικρή ὁμολογία, πού μπορεί ν' ἀνοίξει τὸ δρόμο γόνιμης συλλογῆς σὲ πολλούς — καὶ μάλιστα σὲ κείνους πού συντυχαίνουν στὰ γραψιματά μου σ' ἓνα διάστημα χρόνου, συχνά μεγάλο, τὴν ἴδια λέξη, τὴν ἴδια φράση, τὴν ἴδια σκέψη νὰ ξανάρχεται καὶ νὰ στέκεται καὶ νὰ πισωδρομεῖ, σὰ μιά ὄρθια γλώσσα φωτιᾶς, πού πηδάει ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνὸ καὶ σχηματίζει τὸν κύκλο μιᾶς παράδοξης φρονιτικῆς. Σ' αὐτὴ τὴ λέξη, σ' αὐτὴ τὴ φράση, σ' αὐτὴ τὴ σκέψη οἱ φιλοκατήγοροι, πού καρτεροῦν τὴν εὐκαιρία νὰ σοῦ ριχτοῦν, εἴτε γιατί ὑποψιάζονται κάποιο κίντυνο ἀπὸ μέρος σου, εἴτε καὶ μόνο γιὰ τὴν ἡδονὴ τῆς ἐπικρίσης, σταματοῦν ἀγαναχτημένοι: πῶς μπορεί νὰ εἶναι τόσο πληχτικός καὶ μονότονος, τόσο στέρφος ἴσως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ μὴν κατορθώνει νὰ ξεκολλήσῃ ἀπὸ τὸ ἴδιο σημάδι καὶ νὰ μηρυκάζῃ τὰ γραφόμενά του με τέτοια ἐπιμονή; Καθόλου ἀπίθανο νάχουν καὶ τὴν ἀξίωση κιόλας νὰ ντύνεσαι ὀλοένα κ' ἓνα διαφορετικὸ χιτώνα, πολὺχρωμο, παρδαλό, φανταχτερό, γιὰ νὰ ξιπάζεις τοὺς ἀσυλλόγιστους καὶ νὰ κυκλοφορεῖς ἀνεμπόδιστα ἀνάμεσα στὶς «εὐθυμες κυράδες τοῦ Windsor», πού ἀνακάλυψαν τελευταῖα πῶς εἶναι ψυχοσωτήριο πράμα ἡ λογοτεχνία. Μὰ ἐδῶ πέρα δὲν εἶναι τὸ ζήτημα νὰ εἶσαι εὐχάριστος: ἡ ἀνθρωπαρέσκεια εἶναι τὸ γλίστρημα τὸ χειρότερο, τὸ πιὸ θανάσιμο τοῦ τεχνίτη. Σημασία ἔχει μονάχα ἡ συντέλεση τῆς ἐσωτερικῆς πορείας, σ' ἓνα γῶρο ἀκέριας εὐθύνης. Καὶ τί φοβερὸς ἀγῶνας πού εἶναι αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ πορεία, τὸ περπάτημα μέσα στὸν ἑαυτό σου, τὸ ταξίδι στὴ θάλασσα τῶν ἀντιφάσεων πού εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου!

Ἡ λέξη ἔρχεται καὶ ξανάρχεται. Πολὺ φυσικά. Εἶναι τὸ ἐμπόδιο πού ἀντιστέκεται, ἡ ἀνηφοριὰ πού δὲν ἔχει ξεπεραστεῖ, τὸ πρόβλημα πού δὲν ἔχει λυθεῖ. Δὲν εἶναι τὸ ἀδειοφιδοπουκάμισο, τὸ ξεφτίδι τῆς

φλούδας πού τὸ σέρνει ὁ ἀνεμος δῶθε κείθε· πού μπορεί νὰ σημαίνει καὶ τοῦτο καὶ κείνο καὶ νὰ μπαίνει γιὰ παραγέμισμα στὸ «κεχηνὸς τοῦ ρυθμοῦ» καὶ νὰ δέρνεται ἀπὸ ἀπερίγραπτη φτώχεια καὶ γύμνια. Εἶναι μιὰ σύμβαση ἀκατάλυτη, ἓνας δεσμὸς ἀξεδιάλυτος, ἓνα σύνθημα πού ρίχνεται ἀνάμεσα τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τοῦ περίγυρα κόσμου, γιὰ νὰ δηλώσῃ μιὰ παρουσία — καὶ συμβαίνει συχνά νὰ μὴν κατορθώνει νὰ τὴ δηλώσῃ ὀλάκερη, γιατί τὸ περιγράμματά της εἶναι στενὸ καὶ οἱ παρυφῆς τῶν ψυχικῶν περιστατικῶν ἀπεριόριστες. Μὰ εἴτε λίγο εἴτε πολὺ, εἴτε ἀπὸ κοντὰ εἴτε ἀπὸ μακριά, ὅπου ὑπάρχει μιὰ λέξη, ὑπάρχει πάντα, δηλαδή πρέπει νὰ ὑπάρχει πάντα κ' ἓνα γεγονὸς — καὶ περισσότερο: ἓνα δράμα πού δὲν ξέρει τὴ λύση του καὶ πού πορεύεται, σὴν τὸ μεθυσμένο τὴ νύχτα, στὸν ἐξίλασμό του. Ὅσο τὸ δράμα δὲν ἔχει τελειωθεῖ, εἶναι θεμιτὸ νὰ μὴν ἐγκαταλείπουν τὸ προσκήνιο τὰ πρόσωπα πού τὸ παίζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ βαθύτερη οὐσία τοῦ λόγου. Τὸ φραστικὸ ὄργανο εἶναι ἓνα ὄργανο ποικιλότητας ὑπόκρισης. Καὶ καθὼς ὁ τίμιος ὑποκριτὴς ντύνεται τὸ ρόλο του ἔτσι πού νὰ μὴν ξεχωρίζεις σὲ ποῖο σημάδι τελειώνει ἡ τέχνη του καὶ σὲ ποῖο σημάδι ἀρχίζει ἡ ἀνθρωπιὰ του, ἔτσι κι ὁ λόγος σωματώνεται στὴν οὐσία, γίνεται κορμὶ, γίνεται σφοδρὴ ἀναταραχὴ τοῦ αἱμάτου καὶ δὲ μπορεί πιά νὰ μετακινηθεῖ χωρὶς κάτι νὰ σπάσῃ καὶ κάτι ν' ἀλλάξῃ καὶ κάτι νὰ μετουσιωθεῖ ὀλότελα, σὲ μιὰ νέα παρουσία καὶ, τότε, σὲ μιὰ νέα μορφή. Ὅσοτε, ἡ ἀντίσταση τῆς λέξης δὲν εἶναι, στὸ βάθος, παρὰ ἀντίσταση τοῦ προβλήματος — τόσο πού ἡ λέξη νὰ γίνεται τύψη καὶ νὰ δείχνει, πῶς ἐκεῖ πέρα βρίσκεται μιὰ πληγὴ πού δὲν ἔκλεισε, πού ἀέναα αἱμοροεῖ. «Μικρὸ μάγο» ἔγραψε κάποιος φίλος τῆς λέξης. Τὸ εὐρημα χρωσιέται σὲ περισσότερὴ δξύνοια ἀπ' ὅση φανερώνει. Μὰ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, πῶς, ἂν στεκόμαστε

ικανοί νά τή νιώσουμε αὐτή τή μαγεία, τοῦτο συχνά δὲν πηγάζει παρ' ἀπὸ μίαν ἀνάγκη βιολογική, εἶναι κάποιο ἄδειο ποῦ ἀναζητεῖ ἀπελπισμένα τὴν πλήρωσή του, μιὰ ἀπώθηση ποῦ τείνει νά ἐκδηλωθεῖ, μιὰ φοβερὴ ἀπουσία ἱκανοποίησης, μιὰ δίψα, τέλος, χωρὶς ἐγκαρτέρηση.

Ἔρχεται καὶ ξανάρχεται ἡ λέξη κ' ἢ φράση κ' ἢ σκέψη; Μὰ πῶς νά μὴν ἔρθει καὶ νά μὴν ξανάρθει; Ἐδῶ κ' ἔντεκα χρόνια ὁ Καρθαῖος μοῦ ξεμύστηρεύτηκε, πῶς, σὰν πιάνει ἓνα βιβλίο στίχων στὰ χέρια του, προσπαθεῖ πρῶτὰ πρῶτα νά ξεχωρίσει ποιά λέξη μεταχειρίζεται συχνότερα ὁ ποιητὴς καὶ μετὰ τὴν ὁδηγία της, ὕστερα, μπαίνει στὸ κλίμα τοῦ λόγου του, στὴ διάθεσή του, στὴν ψυχὴ καὶ τὸ νοῦ του. Ὁ σοφὸς Καρθαῖος σοφὴ διαπίστωση ἔκαμε. Κ' εἶμαι σὲ θέση ἐγὼ, ποῦ τόσο συχνά βρίσκουμαι φυλακισμένος στὸ ἐργαστήρι τοῦ «μικροῦ μάγου», νά βεβαιώσω, πῶς μετὰ μιὰ λέξη ὁδηγὸ μπορεῖς πολλοὺς κόσμους νά περιγηθεῖς, πολλῶν «ἀνδρῶν νόον» νά γνωρίσεις. Οἱ ἀσυλλόγιστοι δὲν τὰ προσέχουν τέτοια πράγματα. Μὰ καμιά φορά, ἔτσι, γιὰ τὸ κέφι μας, ἐπιτέλους, πρέπει νά τοὺς ἀναγκάζουμε νά τὰ προσέξουν. Ἴσως νά νομίζουν κιόλας, πῶς ἐμεῖς ἐδῶ χάμου γράφουμε μόνο γιὰ νά γράφουμε καὶ νά μὴ νιώθουν, πῶς ἡ ἔκφραση, ὅποια κι ἂν πετυχαίνεται ἀπὸ τὴν ἀμφίβολη, βέβαια, μπόρεσή μας, εἶναι ἡ μόνη θεμιτὴ καὶ δικαιομένη ἐνέργεια ποῦ ἔχουμε ἀναγνωρίσει στὸν ἑαυτὸ μας καὶ πῶς ἀκόμα δὲν ὑπάρχει γραμμὴ ποῦ νά μὴν κυματίζει, καθὼς κυματίζει μέσα στὶς φλέβες μας ἡ θερμὴ οὐσία τοῦ πάθους.

•••

Ποιοῦ πάθους; Τὴν ὕστατη τούτη στιγμή, τοῦ πάθους γιὰ τὴ μεγάλη χαρὰ τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς πηλύμορφης ἀλήθειας ποῦ εἶναι ἡ ἀκόμητη συνειδηση τοῦ ἀσταμάτητα ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ τὸ φοβερό, ἀκριβῶς, φοβερό περιστατικὸ ὑποδηλώνουν οἱ φράσεις: «ἡ παρούσα ὥρα», «ἡ ἀέναα ζωντανὴ παρουσία», «ἡ σκοτεινὴ δίψα» ἢ καὶ μόνες οἱ λέξεις: «παρουσία» κ' «ἐγρήγορη». Ὁ Καζαντζάκης τόχει ζήσει, τὸ ζεῖ κάθε μέρα στὸ σφοδρότερο καὶ στ' ὀξύτερό του φανέρωμα. «Νά γυρίζεις τὴ γῆς», ἔγραψε κάποτε, «νά βλέπεις—νά βλέπεις καὶ νά μὴ χορταίνεις—καινούρια χρώματα καὶ θάλασσες κι ἀνθρώπους κ' ἰδέες καὶ νά τὰ βλέπεις ὅλα σὰ γιὰ πρώτη φορά, νά τὰ βλέπεις ὅλα σὰ γιὰ τελευταία φορά, μετὰ μακρόσηρη ματιὰ, κ' ἔπειτα νά σφαλνᾶς τὰ βλέφαρα καὶ νά νοιώθεις τὰ πλούτη νά κατασταλάζουν μέσα σου ἤσυχα, τρικυμιστὰ, ὅπως θέλουν, ὥσπου νά τὰ περάσει ἀπὸ τὴν ψιλὴ κρισάρα του ὁ καιρὸς, νά κατασταλάξει τὸ θαθερί ἀπ' ὅλες τὶς χαρὲς καὶ τὶς πίκρες

σου—τούτη ἡ ἀλχημεῖα τῆς καρδιάς εἶναι, θαρρῶ, μιὰ μεγάλη ἀντάξια τοῦ ἀνθρώπου ἡδονῆ». Κι ἄλλου: «Μιὰ νύχτα εἶδα ἓνα δειρο. Μέσα μου δούλευε κρυφά μιὰ πείνα, μιὰ δίψα, μιὰ ράτσα βάρβαρη, ποῦ δὲν εἶχε ἀκόμα μπουχτίσει τὸν κόσμο. Ὁ νοῦς μου ἔκανε τὸν μπουχτισμένο, θαρρεῖς καὶ τᾶξερε ὅλα, τὰ χόρτασε ὅλα καὶ χαμογελοῦσε με εἰρωνεῖα γρικώντας τὶς κραυγὲς τῆς καρδιάς μου. Μὰ τὰ σωθικά μου—δοξάζω τὸ Θεό!—εἶταν γιομάτα αἷμα καὶ λάσπη καὶ λαχτάρα. Καὶ μιὰ νύχτα εἶδα ἓνα δειρο. Εἶδα δυὸ χεῖλια δίχως πρόσωπο. Μεγάλα χεῖλια σπαθοτά, γυναικείσια. Κουνήθηκαν. Κι ἄκουσα μιὰ φωνή: «Ποιὸς εἶναι ὁ Θεός σου;». Κ' ἐγὼ ἀδίσταχτα ἀποκρίθηκα:—«Ὁ Βούδας!». Μὰ τὰ χεῖλια κουνήθηκαν πάλι:—«Ὁχι! Ὁ Ἐπαφός!». Καὶ πάλι ἄλλου: «Ἡ ζωὴ δὲν πρέπει, δὲ συμφέρει νᾶναι βολικὴ, μήτε ἡ τέχνη. Ποτὲ τ' ἀριστουργήματα τῆς ζωῆς ἢ τῆς τέχνης δὲν εἶταν εὐχάριστα ἢ εὐκόλα' εἶναι τραχεῖα βουνά πάντα καὶ γιὰ λίγους. Καλοπέραση, εὐχαρίστηση, παρηγορία, ἀσφάλεια εἶναι θανάσιμες ἀμαρτίες. Πρέπει, ἂν σέβεσαι τὴν ψυχὴ σου, νά ξεοδέυσαι ἀκατάπαυτα, νά τολμᾶς, νά παίζεις κάθε στιγμή τὰ πάντα γιὰ νά γυμνάζεις τὴ δύναμή σου γιὰ νά νοιώθεις κάθε στιγμή τὴν περφόρεια πῶς δὲν ἔχεις ἀνάγκη μήτε ἀπὸ τὴ νίκη. Κ' εἶσαι ἔτοιμος νά ξαναρχίσεις». Ἀνάμεσα στὰ γραψίματα τοῦ Καζαντζάκη ἀναρίθμητα παρόμοια ἐδάφια συντυχαίνουμε. Νομίζω, πῶς δὲν ὑπάρχει στὸν τόπο μας σήμερα πνευματικὸς ἀνθρώπος ποῦ νά κατέχει καὶ νά ἐκφράζει μεστότερα τοῦ τὸ αἶτημα τῆς ἀέναα ζωντανῆς παρουσίας, αὐτὴ τὴν ἀκαταπόνητη δίψα καὶ τὴ λύτρωση μέσα στὸ μεγάλο θάμα ποῦ εἶναι ὁ κόσμος. Ὁ Καζαντζάκης δρασκελίσει τὶς στεριές καὶ τὶς θάλασσες καὶ τοποθέτησε τὴν ἀγωνία του σὲ κάθε μάκρος καὶ πλάτος, γιὰ νά κερδίσει τὸ βαθύτερο νόημα τῆς καθολικῆς ἐνότητας, τὸ νόημα τοῦ μυστικοῦ δεσμοῦ ποῦ δένει τὸν ἀνθρώπο μετὰ τὸν ἀνθρώπο, ποῦ δένει τὸν ἀνθρώπο μετὰ τὴ φύση, ποῦ δένει τὴ φύση μετὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν παράδοση. Γύρισε μετὰ τὶς φοῦχτες γεμάτες μνήμες καὶ λάσπη καὶ στάχτη. Ἀπόμεινε περήφανος γιὰ τούτη τὴ λάσπη κ' οἱ μνήμες του ἔγιναν μιὰ ὀλοζώντανη πείρα ποῦ τὴν ξανανιώνει κάθε στιγμή, ποῦ ἄλλο δὲν ποθεῖ παρὰ ἀδιάκοπα νά τὴν ξανανιώνει. Αὐτὸ εἶναι τὸ θάμα τοῦ κόσμου: νά πίνεις κι ὀλοένα περισσότερο νά διψᾶς. «Καὶ τὸ μεταφυσικὸ δέος;», τὸν ρώτησα τώρα τελευταῖα, ποῦ ἔτυχε νά συνεχίσουμε, ὄρες ὀλάκερες, μιὰ συνομιλία ἀρχινισμένη κάμποσα χρόνια πρωτότερα. Τ' ἀνήσυχια γαλάζια του μάτια συννέφιασαν. «Ἡ λύτρωση μέσα στὸν αἰσθητὸ κόσμο. Καὶ πάρα πέρα;». «Ναί, πάρα πέρα», μοῦ ἀποκρίθηκε, «ὑπάρχει τὸ ρῶτημα, ὑπάρχει τὸ πρόβλημα, ποῦ σὰ νά τὸ εἰρηνεύουμε καὶ σὰ νά

τὸ προσπερνοῦμε μὲ τοῦτον τὸν ἀγῶνα τῆς δημιουργίας τῆς ἀσταμάτητης». Δὲν ξέρω, πῶς θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ διαφορετικὰ σ' ἕναν ἄνθρωπο, πού καταφέρνει τὸ μέγιστο τοῦτο: νὰ βυθίζεται στὴ μεγάλη χαρὰ τῆς γῆς, στὴν ὁμορφιά τῆς καὶ στὴν ἀσκήμα τῆς, στὴ δόξα τῆς καὶ στὴ λάσπη τῆς, στὸ δισταγμὸ τῆς καὶ στὴ θλίψη τῆς καὶ νὰ ξεσέρνει ἀπ' ὄλα τούτα τὴν πολυδύναμη καὶ πολύτροπη κατάφαση μιᾶς λεύτερης καὶ στερεότατα ἀρμοσμένης πνευματικότητας. Οἱ ἄνεμοι πού φυσοῦνε μέσα στὸν Καζαντζάκη δὲν εἶναι οἱ χαμηλὲς σοροκάδες τῆς κοσμικῆς παραλίας πού ἀναστατώνουν τοὺς λυμπατικούς· εἶναι τὰ καυτερὰ χαμσίνια κ' οἱ παγωμένοι βοριάδες, πού ἔρχονται ἀπὸ πολὺ μακριά, πού δὲ μᾶς νιάζει κιόλας ἀπὸ πού ἔρχονται· γιατί τὸν ἄνεμο πρέπει νὰ τὸν χαίρεσαι στὴ λευτεριά του καὶ στὴν ὀρμή του καὶ τοῦτο τὸ ἀπλό περιστατικό, πῶς εἶναι μιὰ δύναμη ἀσταμάτητη, ἕνα γίνεσθαι ἀτελεύτητο, εἶναι πού τὸν καταξιώνει στὴν ὑπαρξή σου. Πρόκειται γιὰ μιὰ μορφή ἥρωισμοῦ—ἴσως τὴν ἀψηλότερη ἀνάμεσα σ' ὄλες.

* * *

Καὶ νὰ ἡ ἐγρήγορη. Αὐτὴ ἡ ἀκοίμητη ματιά πού ἀστράφτει καὶ κόβει σὰν τὸ λεπίδι, αὐτὴ ἡ ζεστὴ καρδιά πού μπορεῖ ὄλες τίς θλίψεις κι ὄλες τίς χαρὲς νὰ γευτεῖ, αὐτὴ ἡ νόηση πού σκαλίζει καὶ ψάχνει καὶ στοιβάζει στὰ πόδια τῆς ρίζες καὶ φύτρα. Δὲν εἴμαστε πλασμένοι μονάχα γιὰ ν' ἀγρυπνοῦμε μὲ τὴ διάνοια ἢ μὲ τὴν ψυχὴ ἀγρυπνοῦμε καὶ μὲ τὸ κορμί, μὲ τὴν κάθε μας αἴσθηση, σὰν ὀλάκεροὶ ἄνθρωποι, σὰ νευρὲς τεντωμένες, ἔτοιμες νὰ τινάξουν τὸ φλογισμένο τους βέλος στὰ στέρνα τοῦ χάους. Ἡ ἐγρήγορη εἶναι ἡ πολύπονη καὶ συχνὰ θλιβερὴ μας ἱκανότητα νὰ στεκόμαστε πάντα ὀρθοί—ἴσαμε τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, καθὼς τὸ εἶχε ποθήσει ὁ ἀρσενικὸς ἐκεῖνος ποιητής, Ἄ Κάλβος: «ἐγὼ τὴν λύραν—Κτυπάω, καὶ ὀλόρθος στέκομαι—Σιμὰ εἰς τοῦ μνήματός μου—Τ' ἀνοικτὸν στόμα» («Αἰ εὐχαί»). Νὰ πεθαίνουμε τὴ στερνὴ ἴσια ἴσια στιγμή, νὰ μὴ βρισκόμαστε πεθαμένοι πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα μας—σὲ μιὰ φοβερὴ ἐπιβίωση, καταγέλαστα καὶ ἀξιοθρήνητα ὁμοιώματα τοῦ ἑαυτοῦ μας. Μπορεῖ στοὺς ἡσυχασμένους καιροὺς νὰ κάτεχε ὁ ἄνθρωπος κάπως λιγότερο ἕνα παρόμοιο χρέος. Μὰ σήμερα, τὸ κατέχει πέρα γιὰ πέρα. Τότε, ὁ ποιητὴς καλλιεργοῦσε τὰ λουλούδια του στίς γυάλινες «σέρες». Τώρα, τὰ φυτεύει στὴν καρδιά τοῦ γείτονα, μέσα στὸ αἷμα πού ἀχνίζει καὶ στὸ νεῦρο πού παταγεῖ. Τέλειωσε πιά—δὲ μπορούμε νὰ εἴμαστε τὸ ἕνα μονάχα· πρέπει νὰ εἴμαστε τὰ πολλὰ καὶ νὰ καταχτοῦμε ἀνάμεσα στὴν πολλαπλότητα τὴ συνέπεια, δηλαδὴ τὴν ἐνότητα, καὶ νὰ ζοῦμε τὸ σύνολο στὴ

λεπτομέρεια. Συχνὰ ἡ γῆς μᾶς εἶναι πολὺ στενὴ, ἀπελπιστικὰ καθημερινή, ἀνίκανη νὰ χορτάσει τὴ δίψα μας. Καὶ τότε ἀφήνουμε τὴν τραγικὴ κραυγὴ τοῦ Morgand: «Rien que la terre»! Μὰ τοῦτο ἴσως δὲν εἶναι παρά μιὰ ψευδαίσθηση. Γιατί στὸ βάθος ὑπάρχουν ὀλόγουρά μας καὶ μέσα μας ἕνα σωρὸ ἐκτάσεις ἀνεξερεύνητες. Ὁ ἄλλος ἄνθρωπος εἶναι μιὰ τέτοια ἔκταση. Καὶ πόσο ποικίλη, πόσο πολύπλοκη εἶναι ἡ τοπιογραφία τοῦ ἑαυτοῦ μας! Καὶ πόσο θαυμάσιο εἶναι τὸ φυσικὸ αἶνιγμα, πού τὸ ταλαιπωροῦμε ὀλοένα στ' ἀρπάγια τῆς ζωτικῆς μας φορᾶς καὶ τοῦτο πάντα ξαναγεννιέται ἀπὸ τὴ στάχτη του, σὰν τὸ φοῖνικα. Ἡ ἐγρήγορή μας εἶναι, χωρὶς ἄλλο, ἕνας ἀκοίμητος ἔρωτας, μιὰ φοβερὴ δύναμη οἰκείωσης, πού σὰ νὰ τὴν τρέμουμε κιόλας, ἄμα συλλογιστοῦμε, πῶς θὰ μπορούσε κάποτε νὰ σπάσει τὰ χαλινάρια τῆς καὶ νὰ ντυθεῖ τὸν ἄνεμο καὶ νὰ φυσήσει σὰν ἕνα πνεῦμα ὀχυρωμένο σ' ἕνα κορμί ἀνάμεσα στοὺς ἀνοιχτοὺς κάμπους, ἀνάμεσα στίς ἀτέλειωτες θάλασσες. Χρόνια τώρα παλαίψαμε μὲ τὸ μαραζιασμένο φτωχοκοκκύρη, μὲ τὸν ἄνθρωπο τοῦ κατάστιχου, πού καθότανε μέσα μας καὶ δούλευε τὴν περίπλοκη ἀραχνιά του καὶ μᾶς παγίδευε. Ὁ ὀλάκερος ὁ κόσμος εἶταν ἕνα τετραγωνικὸ μέτρο γῆς· ἡ θέα μας ἕνα παράθυρο· ἡ μουσικὴ μας ἕνα τριζόνι, πού καταπονοῦσε τὴν ἐρημιά. Ἀπελπιζόμαστε καὶ ρωτούσαμε: «Quo usque tandem?». Μὰ δὲ βρισκόταν φωνὴ ν' ἀποκριθεῖ στὴ φωνὴ μας. Ἰσαμε πού πέρασε ὁ ἄνεμος μπροστὰ στὴν πόρτα μας καὶ ξεσήκωσε τὴ σκεπὴ τοῦ καλυβιοῦ μας: τότε μπορέσαμε νὰ ἴδουμε τὴ γαλανὴ ἀστροφεγγιά καὶ ν' ἀκούσουμε τὴ μελωδία τῶν κόσμων. Βασίλεψαν τ' ἄστρα μέσα στὰ μάτια μας καὶ σύγκαιρα νιώσαμε τὴν ὀρφάνια μας καὶ τὴ γύμνια μας. Καὶ τώρα πού σὰ νὰ βρήκαμε κάποιον θησαυρὸ ἴσόμετρο μὲ τὴ μόρεσή μας, μήτε γαλήνη μήτε ἀναπαμὸ μπορούμε νὰ κερδίσουμε πιά. Τὰ μάτια μας στεγνώσαν ἀνοιχτά. Ἀπὸ τ' ἀκροδάχτυλά μας πέφτουν οἱ φλόγες κατάχαμα σὰν τὰ πορφυρά λουλούδια τῶν ἀβύσσων. Κατέχουμε τὸ προνόμιο καὶ τὴ θλίψη τῆς ἐγρήγορης, ἐπιτέλους κατέχουμε κάποιον ὀπλο ἐνάντια στὴ ματαιότητα τοῦ περιστατικοῦ. Κ' ἴσως ἡ ἐγρήγορη νὰ μὴν εἶναι μονάχα μιὰ προετοιμασία, καθὼς θὰ ἴδουμε ἀργότερα, μὰ καὶ μιὰ συνείδηση ματαιότητας. Γιὰ τοῦτο εἶναι τόσο πονεμένη καὶ τόσο ἀλγεινὴ. Πίσω ἀπὸ τὸ φαινόμενο, πίσω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο ὑπάρχει ἕνας παγερὸς καὶ ἀφιλόξενος λογισμὸς. Ὁ λογισμὸς τῆς φθορᾶς. Ἡ κάθε μας στιγμή εἶναι μιὰ ἐναγώνια ἀσκήση ἀφθαρσίας καὶ μιὰ διαπίστωση, πῶς καὶ πάλι δὲν τὸ μπορέσαμε ὀλο, πῶς δὲ θὰ τὸ μπορέσουμε ὀλο ποτέ. Τεντώνουμε τὰ χέρια, τεντώνουμε τὰ πόδια, ἀνασαινοῦμε ἀπελπισμένα—μέσα σ' ἕνα στενόχωρο φέρετρο, στὸ φέρετρο

μας. Τὸ ξέρουμε κιόλας, πὼς ὀλοένα ἓνας ζωντανὸς πεθαίνει μέσα μας κ' ἓνας νεκρὸς μεγαλώνει. Ἡ μνήμη κ' ἡ πείρα εἶναι τοῦτος ὁ νεκρὸς, πού κερδίζει τὸ χρόνο, πού καταχτᾷ τὴν πραγματικότητα, εἶναι ὁ ἀνθρωπὸς μας τοῦ μέλλοντος, εἰμῆς οἱ ἴδιοι στὸ ἀπεριόριστο διάστημα, στὸν ἀπεριόριστο χῶρο. Συνδυάζουμε θλίψεις καὶ ἠδονές, σοφία καὶ πλοῦτος, αὐτὸ τὸ μέσα πλοῦτος, πού τὸ λογαριάζουμε τόσο πολῦτιμο, γιὰ χάρη τοῦ νεκροῦ πού θάρθει, τοῦ νεκροῦ πού ἔρχεται καὶ χτυπάει τὴν πόρτα τοῦ καλοβιοῦ μας μέσα στὴ νύχτα. Δὲ μᾶς μένει τίποτε καλύτερο παρὰ νὰ πεθαίνουμε καὶ νὰ ξαναγεννιόμαστε κάθε στιγμή. Μέσα σὲ τούτους τοὺς διαδοχικοὺς ξαναγεννημοὺς σὰ νὰ λησμονοῦμε κάπως τὸ θάνατο, σὰ νὰ πετυχαίνουμε μαζί του μιὰ συμφιλίωση. Ὁλάκερη ἡ φροντίδα μας κ' ἡ ἀκάματή μας προσπάθεια κι ὁ δημιουργικὸς πυρετός μας, ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ λεηλασία τοῦ θάνατου. Ἄν τύχει καὶ σταματήσουμε, εἴμαστε χαμένοι: ὁ κόσμος θ' ἀκινήτησε ὀλόγυρά μας, οἱ ἀνθρώποι θὰ λουπάσουν, ἡ φλόγα θὰ σβῆσει, τὸ πορφυρὸ λουλούδι θὰ μαραθεῖ. Μὰ τὸ ξέρουμε τοῦτο—καὶ γι' αὐτὸ εἴμαστε κιόλας τόσο ἀξεδίψαστοι, τόσο τραγικὰ χαρούμενοι μέσα στὸ θάμα τῆς στιγμῆς. Ἀπεριόριστη χάρη πρέπει νὰ χρωστοῦμε στὴ ματαιότητα, πού καταξιώνει τὴν ὑπαρξή μας, πού δίνει τέτοιο θέλητρο στὴ μέρα μας. Τί θάξιζε ὁ ἀγώνας μας, τί θάξιζαν τ' ἀσυγκόμιστα ὄνειρά μας κ' οἱ φλογισμένες μας προσδοκίες χωρὶς τὴ συνείδηση, πὼς ὁ καιρὸς συνεχίζει ἀμεταμέλητος τὴν πορεία του καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας τρόπος νὰ μποῦμε στὸ ἴδιο νερὸ τοῦ ποταμοῦ δυὸ φορές, καθὼς τόσο παραστατικά σημάδεψε ὁ Ἡράκλειτος τὸ ἀνεπίστροφο τῆς φυσικῆς ροῆς; Ἡ καρδιά μας εἶναι φουσκωμένη σάν τὸ μπουμπουκισμένο λουλούδι τοῦ Francis Jammes: «Cette fleur ne s'est pas encore épanouie, — mais elle s'est gonflée comme pour éclater, — et se soulève hors du vase, et l'on dirait — qu'elle va s'envoler au milieu de l'Été». «Gonflée comme pour éclater» εἶναι κ' ἡ ὑπαρξή μας ὀλάκερη. Τρέμουμε μὴ χάσουμε τὴ στιγμή. Γιατί ἡ στιγμή τούτη εἶναι ἡ δική μας αἰωνιότητα. Καὶ γιατί ὀποιαδήποτε αἰωνιότητα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ στιγμή μέσα στὸν ἀπειρο χρόνο. Λοιπόν, θὰ πρέπει καὶ τοῦτο νὰ ποῦμε: πὼς κείνο πού συχνὰ μᾶς κάνει διαφορετικούς ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, δὲν εἶναι ἡ νόηση, εἶναι τὸ πάθος. Μπορεῖ νὰ ντρεπόμαστε κιόλας πού δὲν κατέχουμε ἀσφαλέστερη γνώση ἀπὸ τὸν ἀμέριμνο, πού πορεύεται στὴν πλατιά δημοσιά τῆ στρωμένη με τὰ φύλλα τοῦ φθινόπωρου, τὴν πλαισιωμένη με τὰ ἐλάχιστα φύτρα μιᾶς μελλούμενης καρποφορίας. Μὰ τὸ μεγάλο μας προνόμιο εἶναι ἄλλο: εἶναι ἡ δίψα, δηλαδή ἡ συνείδηση τῆς ματαιό-

τητας. Μέσα στὰ μάτια μας ταξιδεύουν οἱ αἰῶνες πού πέρασαν, οἱ αἰῶνες πού θάρθουν, οἱ σωπασμένες κ' οἱ ἀγέννητες ἀγωνίες. Ἰσορροπιστὲς τῆς στιγμῆς, προσπαθοῦμε νὰ κερδίσουμε τὴν ἀσφάλεια πᾶνου στὴ μύτη τῆς βελόνας. Τὸ κορμί μας φωνάζει, ἡ ψυχὴ μας στενάζει, ἀνυπόφοτος εἶναι ὁ ἀσταμάτητος παιδεμός μας. Ἡ ἐγρήγοσή μας εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη, πὼς δὲν ἔχουμε μάθει νὰ καρτεροῦμε, γιὰτί δὲ μπορέσαμε νὰ νιώσουμε πέρ' ἀπὸ κάθε δισταγμὸ τὴ σημασία τῆς ἐγκαρτέρησης. «Je ne suis pas», ὁμολογεῖ ὁ Γεράρδος τοῦ Duhamel («Le combat») στὴν Ἄννα-Μαρία, «un homme paresseux, qui dort, — et qui goûte une heure après l'autre. — Je supporte le temps sans joie, — et lorsque je te semble oisif, — je suis attentif, au dedans de moi, — et j'écoute, avec inquiétude». Ἄν ἡσυχάζαμε μιὰ στιγμή, θὰ ἤμαστε βέβαιοι πὼς πεθάναμε. Μὰ τὸ πήραμε ἀπόφαση πᾶ πὼς θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε ζωντανοὶ ἴσαμε τὴν τελευταία στιγμή, ἴσαμε τὸ ἔσχατο ὄριο. Δὲν ὑπάρχει διαφυγὴ ἀπὸ τοῦτο.

•

Τέλος, εἶναι καὶ μιὰ προετοιμασία ἡ ἐγρήγορη, μιὰ προετοιμασία χωρὶς ἀμεση πραχτικὴ ἐφαρμογή, κάτι σάν παιγνίδι, δηλαδή σάν «αὐτοσκοπός». Κι ὡστόσο, ἀπεριόριστα πολῦτιμη μπροστὰ στὸ ἐνδεχόμενο. Εἶναι μιὰ μορφή ἐγρήγορης τὸ νὰ ζεῖς ἀνάμεσα στὸ θάμα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ καθημερινοῦ περιστατικοῦ καὶ νὰ μὴ σὲ ξαφνιαίνει τίποτε, γιὰτί εἶσαι γυμνασμένος γιὰ ὄλα. Μονάχα εἶσαι μπορεῖς νὰ νικήσεις τὴν τύψη καὶ νὰ νιώσεις, πὼς δὲν ὑπάρχει κάτι πού πέτυχε καὶ κάτι πού δὲν ἔχει πέτυχει, πὼς ὑπάρχει μιὰ πράξη πού κερδίζει τὸ γνήσιο νόημά της στὸ χῶρο μιᾶς καθολικευμένης βούλησης, δηλαδή στὸ χῶρο μιᾶς βούλησης πού εἶναι δικὴ σου μόνο καὶ μόνο γιὰτί σὺ στάθηκες ἀξίος νὰ τὴ συλλάβεις καὶ νὰ τὴ μεταουσιώσεις σὲ συγκεκριμένη μορφή. Μὲ τὸν τρόπο τοῦτο γίνεται βολετὸ νὰ εἰσχωρήσει καὶ ἡ καρτερία ἀνάμεσα στ' ἄλλα σου βιώματα. Μὰ ὄχι σάν ἀρνηση, σάν κατάφαση. Ὁχι σὰ στέρηση, σάν πλησμονή. Μήτε σάν ταπεινὸς ἀπελισμός, σὰ ζωντάνια. Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε στὸ φημισμένο ποίημα τοῦ Καβάφη «Ἀπολείπειν ὁ Θεὸς Ἀντώνιον»: «Τὴν τύχη σου πού ἐνδίδει πιά», συμβουλεύει ὁ ποιητής, «τὰ ἔργα σου—πού ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου—πού βγήκαν ὄλα πλάνες μὴ ἀνοφέλευτα θρηνησεις.— Σάν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰ θαρραλέος,— ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει». «Ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού χάνεις». Μονάχα οἱ γεμάτοι ἀνθρώποι μποροῦν νὰ στέκονται με τέτοιο τρόπο ἀντίκρου στὸ «τέλος». Γιατί ξέρουν πὼς ἀξιώθηκαν μιὰ «τέτοια πόλη»

καὶ πὼς τὸ πέρασαν τὸ προορισμένο τους διάστημα ὀρθοὶ κι ἀκοίμητοι στὶς ἐπάλξεις. Τὶ σημασία ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, ὅταν ἢ ἀπὸ μέσα ἀπόφαση εἶναι συνειδητὰ καὶ πεισματικά παρμένη! «Καὶ περισσότερὴ τιμὴ τοὺς πρέπει», λέει πάλι ὁ Καβάφης, στὶς «Θερμοπόδες», «ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)— πὼς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος, — κ' οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλος θὰ διαβοῦνε». Καὶ νὰ πὼς ἡ φαινομενικὴ ἀντινομία ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ βαθύτερη πραγματικότητα. Οἱ ἀπαισιόδοξοι συνιστοῦν γι' ἄξιο τοῦ ἀνθρώπου κατάντημα τὸν ἀσκητισμὸ ἢ τὴν αὐτοκτονία, τὴ στέρησι ἢ τὴν καταστροφή. Ἀπὸ δίψα ζωῆς οἱ περισσότεροι. Κ' οἱ διψασμένοι τῆς ζωῆς, πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ πιὸ χαρούμενοι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, ἀντιμετωπίζουν τὴ φυσικὴ φθορὰ μὲ τὴν ἥρωικὴ διάθεση πὼς ταιριάζει ἴσως μονάχα στοὺς ἀσυλλόγιστους. Ὑπάρχει κάποιο στοιχεῖο καθάρια ἀρετικὸ σ' ὅλα τούτα. Μιὰ βεβαιότητα. Ἄκουσα τὸν Καζαντζάκη νὰ σχεδιάζει ἕνα καινούργιο ταξίδι στὸν κόσμο κ' ἕνα καινούργιο ἔπος. «Ἔστερα», μοῦ εἶπε, «θὰ μπορῶ νὰ πεθάνω». Καὶ τὸ εἶπε μαλακά, χωρὶς ἀπελπισία, χωρὶς προσδοκία. Συνήθισα νὰ θεωροῦμε τῆς νιότης προνόμιο τὸ θαρραλέο ἀντίκρουσμα τοῦ θανάτου. Μὰ δὲν πρέπει κιόλας νὰ λησμονοῦμε, πὼς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πὼς κατέχουν τὴν ἀρετὴ τῆς ἐγρήγορης δὲν ὑπάρχει ἡλικία. Ζωντανὰ καὶ κατόδρσσα νιάτα τοὺς κυβερνοῦν. Ὁ Καβάφης μπρεσε σὲ κάποια συνθέματά του, σὲ κάποιες στιγμὲς τῆς ζωῆς του, πρὶν ἀγγίξει ἀκόμα τὰ γεράματα, νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀρετικὴ ἀπόφαση. Μὰ δὲν κάτεχε τὴν πλήρη ἐγρήγορη. Ἡ συνειδησὴ του εἶταν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ μιὰ συνείδηση ἀκολασίας. Καὶ ἡ ἀκολασία βρισκεται τόσο κοντὰ στὴ φθορὰ, ἔχει μέσα της τόσο μεγάλα κομμάτια φθορᾶς, πὼς ἐμποδίζει τὴν πλήρη ἐγρήγορη. Εἶναι μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀνάλωση, ἕνας θάνατος συνεχῆς, μιὰ φοβερὴ συνταύτιση μὲ τὸ ἀντικείμενο, μιὰ θεληματικὴ ἐξουθένωση τῆς προσωπικότητος. Κάτι διαφορετικὸ θέλω νὰ

νοήσω μὲ τὸν ὄρο «ἐγρήγορη» — αὐτὴ τὴν τεράστια ἀπτική ἱκανότητα πὼς δυναμώνει, δὲν καταλύει, τὴν ἀτομικὴ συνείδηση καὶ πὼς ἐπιτρέπει τὴν ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικείμενου μέσα στὸ χῶρο τοῦ ὑποκείμενου, ὄχι τὸ ἀντίθετο. Στὸ κάτω κάτω εἶναι μιὰ τέχνη καὶ τὸ μεθύσι. Κ' ἡ αἴσθησι ἀξίζει μονάχα σὰν ὑποτάζει καὶ ὑποτάζεται, ἀνεβαίνοντας, σκαλί τὸ σκαλί, ἀπὸ τὴν καθημερινότητα σὲ μιὰ δύναμη δημιουργικὴ, ἀγνιστικὴ, μιὰ δύναμη ἀποπνευματώσεως.

Μιλοῦμε συχνὰ γιὰ τὴν «ἔνταση». Μορφὴ ἔντασης εἶναι καὶ ἡ ἐγρήγορη. Αὐτὴ ἡ δολοῦνα ζωντανὴ παρουσία, πὼς σημειώσαμε στὴν ἀρχή. Μιὰ παρουσία, ὡστόσο, ποιότητος. Ἐνα δικαίωμα κ' ἕνα χρέος συνάμα, πὼς νιώθει πὼς δὲν τοῦ εἶναι τίποτε ξένο, πὼς τὸ νόημα τοῦ κόσμου εἶναι ὀλότελα χαμένο, ἂν δὲ μπορεῖς τὴν πάσα στιγμὴ νὰ τὸ καταχτᾶς μὲ μιὰ μεστότερη, κάθε φορὰ καὶ πιὸ ζωντανὴ καὶ πιὸ περιεχτικὴ συνείδηση. Βέβαια, ἔτσι ἀρματωμένος, εἶναι φυσικὸ νὰ χρειάζεται νὰ τὰ ζήσεις ὄλα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Καὶ γιὰ τοῦτο ἴσια ἴσια ὄσοι ἀληθινὰ κατέχουν τὴν ἐγρήγορη, κατέχουν καὶ τὴ διάθεση ἢ τὴ δύναμη μιᾶς ἀτομικῆς θεώρησης τοῦ κεντρικοῦ προβλήματος, τὴν ἱκανότητα νὰ ξαναφτιάσουν τὸν κόσμο. πέτρα τὴν πέτρα, γιατί μονάχα στὸν τόπον ὅπου ἀνοιξαν τὴ φλέβα τους κι ἀφῆσαν τὸ σῆμα τους νὰ τρέξει, ἀναγνωρίζουν τὸν ἑαυτὸ τους. Καὶ νὰ πὼς μποροῦμε κιόλας νὰ ποῦμε, πὼς ἡ ἐγρήγορη, ὀδηγημένη στὸ μοιραῖο της τέρμα, γίνεται σοφία, ὄχι πολυμάθεια, γίνεται μιὰ ὑπέρτατη γνώση, πὼς δὲ μεταδίνεται, πὼς μετουσιώνεται σ' αἴσθησι, καθὼς σὰν αἴσθησι ξεκίνησε στὴ διαδρομὴ της μέσα στὸ χῶρο τῆς ψυχῆς. «Πάντ' ἀνοιχτὰ, πάντ' ἀγρυπνα...» — ναι, μὰ ὑπάρχει κάποια διαφορά, ὄχι περιστατικὴ, βαθύτατ' ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, ἀνάμεσα στὸ Σολωμὸ καὶ στὴν «ἐγρήγορη», πὼς μελετοῦμε. Ἐκεῖνος κινήθηκε σὰν καθάριο πνεῦμα στὴν περιοχὴ τῆς πολυτιμῆς αὐτῆς ἀγρύπνιας. Ἐμεῖς παίρνουμε καὶ τὸ κορμί μας μαζί.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

